

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

МОЛИЯ-ИҚТИСОД ФАКУЛЬТЕТИ

“МОЛИЯ” КАФЕДРАСИ

ОЛИЙ ТАЪЛИМНИНГ

Таълим соҳаси: 340000 - “Иқтисод ва бизнес”.

**Таълим йўналишлари: Олий таълимнинг барча таълим
йўналишлари учун**

“МОЛИЯ”

фанидан

МАЪРУЗА МАТНИ

«ТАСДИҚЛАЙМАН»
Кафедра мудири
доц. У.Бурханов _____
«28 » август 2010 й.
№ 1 сонли баённома

Тузувчи:
Доц. А.Норкулов

«28 » август 2010 й.
№ 1 сонли баённома

Тошкент – 2010

10- мавзу: Корхонада ҳисоб-китоб тизими ва пул айланмаси

Режа:

1. Нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил қилиш асослари.
2. Нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг амалдаги шакллари.
3. Тўлов топшириқномалари бўйича ҳисоб - китоблар.
4. Аккредитивлар бўйича ҳисоб - китоблар
5. Инкассо топшириқномалари бўйича операциялар.

Таянч сўз ва иборалар

- Пул айланмаси
- Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар
- Тўлов топшириқномаси
- Аккредитив
- Инкассо
- пластик карточкалар
- Ҳисоб чеклари;
- Мемориал ордер;

1. Нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил қилиш асослари.

Бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодиётни ривожлантиришнинг энг муҳим омилларидан бири пул айланишини тўғри ва аниқ ташкил қилишдан иборат, чунки бозор иқтисодиёти товар пул муносабатларининг ҳолати ва тараққиёти билан чамбарчас боғлиқдир. Корхона ва ташкилотлар ўзларининг хўжалик фаолияти жараёнида доимо бир-бирлари билан алоқада бўладилар. Улар ўртасида товар айирбошлаш жараёни пул ва пулли ҳисоб-китоблар ёрдамида амалга оширилади. Товар айирбошлашнинг ўзи эса пул айланишининг моддий асоси бўлиб ҳисобланади, унинг асосида бошқа пулли муносабатлар, жумладан, пенсия фонди, суғурта фонди, солиқ идоралари, банк муассасалари билан бўладиган пулли муносабатлар вужудга келади.

Пуллик муносабатларда пул шаклларида фойдаланиш хусусиятлари ва тўлов усулларига кўра пул айланиши нақд пулли ва нақд пулсиз айланишига бўлинади. Чакана савдо ва аҳолига пулли хизмат кўрсатиш асосан нақд пулда амалга оширилади. Бундан ташқари, нақд пуллар айланишига коммунал хизматлар учун тўловлар, маиший хизматлар учун тўловлар, ишчи – хизматчиларга иш хақи ва шунга тенглаштирилган тўловларни тўлаш, суғурта ташкилотларга бадаллар тўлаш, уй-жой ва бошқа мақсадлар учун аҳоли томонидан олинган кредитни нақд пул кўринишида қайтариш билан боғлиқ тўловларнинг тўланиши киради.

Иқтисодиётда бўладиган пул айланишининг 70-80 фоизини нақдсиз пул айланиши ташкил этади. Нақдсиз пул айланиши нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари асосида олиб борилади. Нақдсиз пул ҳисоб-китобларнинг кенг ишлатилишига кўп тармоқли банк тизимининг ривожланиши, давлат томонидан макроиқтисодий жараёнларни ўрганиш ва уни тартибга солиш нуқтаи-назаридан давлатнинг қизиқиши, мулкчилик шаклларида кўпайиши ва турли мулкчилик шаклларига тегишли бўлган хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги муносабатларнинг кенгайиб бориши асос бўлади.

Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар деганда, корхона ва ташкилотларнинг товар айирбошлаш, хизмат кўрсатиш ва товарсиз операциялари бўйича бир-бирига бўлган талаб ва мажбуриятларни нақд пул ишлатмасдан пул маблағларини бир ҳисобварақдан иккинчи ҳисобвараққа ўтказиш орқали амалга ошириш тушунилади.

Иқтисодиётда нақд пулсиз ҳисоб-китоблар номаълум тизим асосида олиб борилади. Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тизими ўз ичига ҳисоб-китобларни ташкил қилиш тамойиллари, шакллари, усуллари, ҳамда нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил қилиш олдида қўйилган талабларни олади.

1930-32-йилларда ўтказилган кредит реформаси даврида киритилган ва Собик Иттифоқ даврида мавжуд бўлган нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тизими иқтисодийни бошқаришнинг маъмурий буйруқбозлик усулларига асосланган эди. Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар тизими биринчи навбатда ишлаб чиқариш ва реализация қилиш режаларини бажариш нуқтаи-назаридан маҳсулот сотувчи корхона қизиқишларига хизмат қилар эди. Нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил қилиш тамойиллари корхоналарнинг шартнома мажбуриятларини бажариш учун иқтисодий қизиқишлари ва жавобгарлигини чегараланган қатъий қилиб белгиланган эди.

Бу тамойиллар қуйидагича белгиланган:

- банк нақд пулсиз-ҳисоб китобларни ташкил қилади ва уларнинг бажарилиши устидан назорат қилади;
- тўлов вақти қатъий белгиланган, яъни барча тўловлар товарлар жўнатилгандан кейин ёки хизмат бажарилгандан сўнг ўтказилади. Аванс тўловлари тижорат кредитига рухсат этилмас эди;
- тўловчининг розилиги тўлов ўтказилишининг асоси сифатида тан олинган;
- қайси соҳада қайси ҳолларда нақд пулсиз ҳисоб-китоб шакллари ишлатилиши, уларни ташкил қилиш тамойиллари тўловчининг тўловга ва кредитга лаёқатлилик қобилиятини ҳисобга олмас эди.

Ҳозирги кунда нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг биринчи тамойили мулкчилик шаклидан қатъий назар, хўжалик юритувчи субъектлар ўз маблағларини банкдаги ҳисобварақларда сақлашлари ва барча операцияларни банк орқали ўтказишлари лозимлигини билдиради. Бозор муносабатлари шароитида ҳисоб-китобларнинг банк орқали ўтказилиши бозор иштирокчиларининг иқтисодий мустақиллиги билан қўшиб олиб борилиши керак.

Нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил қилишнинг иккинчи тамойили шундан иборатки, мижозларнинг ҳисобварақларидан пул маблағларини кўчириш, уларнинг топшириғи ёки розилигига асосан ҳисобварақдаги маблағлар чегарасида бажарилади.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексининг ишлаб чиқилиши ва жорий этилиши муносабати билан Марказий банк томонидан мижозларнинг ҳисобварақлари бўйича операциялар ўтказиш тартиби белгиланган. ҳисобварақлардан маблағларни ўтказиш ҳисобварақ эгасининг топшириғига биноан бажарилади. Мижозларнинг буйруғисиз ҳисобварақлардаги пул маблағлари фақат суд қарорига биноан, қонунда белгиланган тартибда банк ва мижоз ўртасидаги шартномага асосан кўчирилиши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик Кодексига асосан мижозларнинг ҳисобварақларида барча талабларни бажаришга пул маблағлари етарли бўлган ҳолларда пул кўчириш бўйича мижознинг топшириғи ва бошқа ҳужжатларнинг келиб тушиши тартибида ҳужжатлар тўланиши лозим. Мижоз ҳисобварақда барча талабларни тўлашга маблағлар етарли бўлмаган тақдирда ҳужжатларнинг тўланиши Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 1999 йил 22 январидagi хўжалик субъектларининг банкдаги ҳисобварақларидан пул маблағларини кўчириш тўғрисидаги 615- сонли йўриқномасига асосан амалга оширилади.

Агар мижоз билан банк ўртасида кредит шартномаси тузилган бўлса, тўловлар банк кредити ҳисобидан амалга оширилиши мумкин.

Нақд пулсиз ҳисоб-китобларни ташкил қилишнинг учинчи тамойили шундан иборатки, маблағлар тўловчининг ҳисобварақидан ўчирилгандан сўнг оловчининг ҳисобварақига ўтказилади. Тижорат банкларининг ҳисоб чеклари бўйича пул ўтказиш бундан мустасно.

Ҳисоб-китоблар бўйича хўжалик юритувчи субъектлар орасидаги ўзаро эътирозлар белгиланган тартибда банк иштирокисиз кўриб чиқилиш ҳисоб-китобларни ташкил қилишнинг тўртинчи тамойилидир. Банклар ўз вақтида тўланмаган ҳужжатлар бўйича пеняларни ҳисоблаш ва ундиришга жавобгар эмас. Тўловчи юклаб жўнатилган маҳсулотлар учун ўз вақтида тўланмаган суммага ҳисобланган пеняни тўловчи ва

маҳсулот етказиб берувчи ўртасида тузилган хўжалик шартномасида кўзда тутилган тартибда тўлайди. Агар банк билан миқоз ўртасидаги шартномада пеня ҳисоблаш ва ундириш кўзда тутилган бўлса, бу ҳолда банк ўз вақтида тўланмаган ҳужжатлар бўйича пеня ҳисоблаш ва маҳсулот сотувчи корхона фойдасига ундириб бериши мумкин.

Накд пулсиз ҳисоб-китобларни олиб боришнинг бешинчи тамойили ҳисоб-китоб шакллари танлаш билан боғлиқ. Мулкчилик шакллари хилма-хиллиги шароитида хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолияти товар-пул муносабатлари ривожланиши шароитида накд пулсиз ҳисоб-китобларни ташил қилиш хўжалик органлари томонидан ҳисоб-китоб тамойилини эркин танлаш тамойилидан келиб чиқади ва улар шартномаларда мустаҳкамланади. Хўжалик органларининг шартномавий муносабатларига банк аралашмайди. Бу тамойил ҳисоб-китоб иштирокчиларининг ўзаро муносабатларининг ижобий натижалари учун моддий жавобгарлигини оширишга, ҳисоб-китоб ва шартномавий муносабатларини ташкил қилишда иқтисодий мустақиллигини мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Накд пулсиз ҳисоб-китобларнинг олтинчи тамойили тўловнинг муддатлилигидир. Бу тамойил қатъий аҳамиятга эгадир. Хўжалик юритувчи субъектлар тўловнинг қандай муддатга келиб тушиши тўғрисидаги ахборотга эга бўлган ҳолда ўз маблағларининг айланишини рационал ташкил этиш, қарз маблағларига бўлган заруратни ҳисоблаб кўриши, шу билан бирга ўз балансининг ликвидлигини бошқариб бориши мумкин бўлади. Маҳсулот сотувчи ва олувчи томонлар келишувига кўра тўловлар муддатли, муддатидан олдин ҳамда муддати кечиктирилган бўлиши мумкин.

Муддатли тўловлар қуйидаги ҳолларда амалга оширилади:

- товарлар жўнатилмасдан ёки хизматлар бажарилмасдан олдин, бундай тўловлар аванс тўловлари ёки олдиндан тўлов кўринишида амалга оширилади;
- товар жўнатилгандан кейин, яъни товарни бевосита акцепт -илиш йўли билан;

- йирик суммада тузилган шартномаларда кўрсатилган суммаларни бўлиб-бўлиб тўлаш йўли билан амалга оширилади. Муддати узайтирилган тўловлар белгиланган муддатда тўловни амалга оширолмай қолган ҳолларда, тўлов муддатини қандайдир муддатга чўзиш, яъни янги тўлов муддатини белгилашни билдиради. Муддати узайтирилган тўловлар томонларнинг молиявий аҳволига зарар етказмаган ҳолда шартномавий муносабатлар доирасида бўлиши лозим.

Муддати кечиктирилган тўловлар тўловчи корхонанинг ҳисобварағида ҳужжатда кўрсатилгани суммани тўлаш учун пул маблағлари бўлмаган ҳолатда юзага келади. Агар корхона банкдан кредит олиш ҳуқуқига эга бўлмаса ҳужжат корхона ҳисобварағига пул келиб тушгандан сўнггина белгиланган тартибда тўланади.

Юқорида биз корхона ва ташкилотлар ўз пул маблағларини банкдаги ҳисобварақларида сақлашлари лозимлигини таъкидлаган эдик. Банкларда миқозларга бир қатор ҳисобварақлар очилади. Булар талаб қилинганча сақланадиган депозитлар бўйича ҳисобварақлар, жамғармали депозитлар ва муддатли депозитлар бўйича ҳисобварақдир. Талаб қилинганча сақланадиган депозитлар бўйича ҳисобварақлар илгариги ҳисоб-китоб варақларига тенглаштирилган бўлиб, хўжаликларнинг барча операциялари айнан мана шу ҳисобварақлардан ўтказилади. Жамғармали ва муддатли даромад олиш ёки пул маблағларини аста-секин кўпайтириб, йиғиб бориш мақсадида очилади.

Талаб қилинганча сақланадиган депозитлар бўйича ҳисобварақ очиш учун банкка қуйидаги ҳужжатлар тақдим этилади:

- ҳисобварақ очиш учун ариза;
- давлат рўйхатидан ўтганлиги тўғрисида ҳужжат;
- солиқ идораларидан рўйхатдан ўтганлиги ва корхонага идентификация коди берилганлиги тўғрисида маълумотнома;
- имзо қўйиш ҳуқуқига эга бўлган мансабдор шахсларнинг имзолари ва корхона мухри туширилган икки нусхадаги ариза.

Юқорида санаб ўтилган барча ҳужжатлар маълум мақсадларда тузилиб, ҳаммаси биргаликда банк юристи ёки бош бухгалтерига топширилади. Бу ҳужжатлар тегишли экспертиза ва текширувдан ўтказилгандан сўнг, банк бошқарувчиси томонидан корхонага ҳисобварақ очиш учун рухсат берилади. Корхона томонидан тақдим этилган ҳужжатлар асосида миждоз тўғрисидаги барча зарурий маълумотлар – реквизитлар Марказий банк қошида очилган Банк Депозиторларининг Миллий Ахборот базасига «Ўзбекистон Республикаси Банк Депозиторларининг Миллий Ахборот базаси тўғрисида»ги Низомга асосан тақдим этилади. БДМАБда миждоз рўйхатга олинб, унга махсус хос рақам (уникал код) берилади. Юридик шахснинг у рўйхатга олинган жойда биринчи марта очилган «Талаб қилингунча сақланадиган депозит» ҳисобварағи унинг асосий ҳисобварағи бўлиб ҳисобланади. Миждозга берилган хосрақам «Талаб қилингунча сақланадиган депозит» ҳисобварағи ичида кўрсатилади. «Талаб қилингунча сақланадиган депозит» ҳисобварағининг тузилиши ҳам бошқа банк ҳисобварақлари каби 20 разряддан иборат.

Ўзбекистон Республикаси банкларида ахборотларга компьютерларда ишлов бериши, ҳисоб юритиш ва ҳисобот ишларини соддалаштириш мақсадида шахсий ҳисобварақларга номерлар ягона қоидалар асосида белгиланади.

Банкларда миждозларга ҳисобварақлар очилиши миждоз ва банк ўртасидаги шартнома билан мустаҳкамлаб қўйилади. Шартнома миждоз ҳисобварағини юритиш бўйича шартнома деб юритилади. Шартномада депозит шартлари, депозитдан фойдаланиш тартиби, банк томонидан тўланадиган фоизлар миқдори, банк томонидан миждозларга кўрсатиладиган хизматлари, шу хизматлар учун корхона томонидан тўланадиган тўловлар миқдори, банк миждознинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари, жавобгарлиги ва бошқалар кўрсатиб корхона раҳбарларининг имзолари ва муҳрлари қўйилади.

Корхонага ҳисобварақ очишда банк томонидан белгиланган миждорда тўлов ундирилади. Банкларда юридик шахсларга «Талаб қилингунча сақланадиган депозит» ҳисобварағи билан биргаликда жамғармали ёки муддатли депозит ҳисобварақлари очилади. Бундай ҳисобварақларини очилишини расмийлаштириш учун юридик шахслар томонидан қуйидаги ҳужжатлар тақдим этилади:

- ҳисобварақ очиш учун ариза;
- солиқ тўловчига берилган рақамнинг рўйхатга олинганлиги тўғрисида билдиришнома;
- имзолар ва муҳр изи намуналари қўйилиб, нотариус тасдиқлаган карточка (варақча).

Санаб ўтилган ҳужжатлар корхона ушбу банкда илгари ҳисобварақ очмаган тақдирда тақдим этилади. Агар корхона илгари шу банкда бирор ҳисобварақ очган ва тегишли ҳужжатларни банкка тақдим этган бўлса, у ҳолда фақат ҳисобварақ очиш учун ариза расмийлаштирилиб топширилади. Аризада қандай депозит бўйича ҳисобварақ очиш лозимлиги кўрсатилади ва белгиланган тартибда корхона раҳбари ва бош бухгалтери томонидан имзоланади.

Бюджет муассасалари учун жамғармали ва муддатли депозитлар бўйича ҳисобварақлари фақат уларнинг бюджетдан ташқари маблағлари учун очилади.

Жамғармали ва муддатли депозитлардан юридик шахслар билан бир қаторда жисмоний шахслар ҳам фойдаланишлари мумкин. Бунинг учун жисмоний шахс томонидан ҳисобварақ очиш тўғрисидаги ариза, имзо намунаси қўйилган варақча, ҳамда ҳисобварақ очишни сўраган шахснинг шахсини тасдиқловчи ҳужжат топширилади. Ҳужжатлар кўриб чиқилиб, тегишли назорат ўтказилгандан сўнг, банк билан миждоз ўртасида банк ҳисобварағини очиш бўйича шартнома имзоланиб, унда шартнома шартлари белгилаб қўйилади. Айни пайтда шартномада депозитларнинг ҳисобварағ очилаётганда жамғарма ёки муддатли депозит шартлари билан таништирилиши кўзда тутилади ҳамда депозитор дастлабки ҳисоб шакллари бўлган ҳужжатларга тегишли ёзув киритиб имзо қўяди.

Умуман, ҳисобварақ очиш учун миқдорлар томонидан тақдим қилинган ҳужжатлар уларнинг «юридик ҳужжати» ҳисобланиб, алоҳида папкага тикилади ва бош бухгалтерда сақланади. Имзо ва муҳр намунаси туширилган варақчалар масъул ижрочи ва банк сўнги назорат ходимга топширилади.

2. Нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг амалдаги шакллари.

Нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг иқтисодий асоси бу моддий ишлаб чиқаришдир. Моддий ишлаб чиқариш жараёнида жўнатилган товарлар, кўрсатилган хизматлар ва бажарилган ишлар учун тўловлар амалга оширилади. Бундан ташқари, корхона ва ташкилотларнинг бюджет билан ҳисоб-китоблар, давлат, ижтимоий суғурта, муассасалари, суд, арбитраж идоралари билан ҳам ҳисоб - китоблари юзага Юқоридаги ҳисоб - китобларнинг асосий қисми нақд пулсиз ҳисоб - китоблар асосини ташкил этилади.

Нақд пулсиз пул айланиши пулли муносабатлар иштирокчиларининг ҳудудий жойлашувига кўра бир шаҳар ичидаги ва шаҳарлараро пул айланишига бўлинади. Бир шаҳар ичидаги бир ёки турли банклар хизматидан фойдаланадиган корхона ва ташкилотлар ўртасида юзага келадиган нақдсиз пул айланиши бир шаҳар ичидаги нақд пул айланиши дейилади. Турли шаҳарларда жойлашган банкларнинг хизматидан фойдаланувчи корхона ва ташкилотлар ўртасида юзага келадиган пул айланиши шаҳарлараро нақдсиз пул айланиши дейилади.

Товар операциялари ҳамда нотовар операциялари бўйича нақд пулсиз ҳисоб-китоблар нақд пулсиз ҳисоб - китобларнинг турли шакллари ёрдамида амалга оширилади. Бу шаклларнинг ҳар бири ҳужжатлар айланиши, мазмуни жиҳатдан алоҳида хусусиятларга эга.

Ўзбекистоннинг амалдаги қонунчилигига кўра хўжаликлар ўртасидаги ўзаро китоблар нақд пулсиз ҳисоб - китобларнинг қуйидаги шакллари асосида амалга оширилади

- тўлов топшириқномаси;
- тўлов талабномаси;
- аккредитивлар;
- инкасса топшириқлари;
- ҳисоб чеклари;
- мемориал ордер;
- пластик карточкалар.

Тўловчи ва маблағ олувчи томонлар орасидаги ҳисоб - китоб қилиш учун танланган шакл хўжалик шартномаси асосида белгиланади. Ҳисоб - китоб шакллари бу ҳуқуқий меъёрларда кўзда тутилган, ҳисоб - китоб ҳужжатининг тури, ҳужжатлар айланиш тартиби, маблағларни мол сотувчи корхона ҳисобварағига ўтказиш ва ёзиш усули бир биридан фарқ қилувчи ҳисоб - китоб турларидир.

Нақд пулсиз ҳисоб - китоб ҳужжатларининг ҳар бири белгиланган тартибда расмийлаштирилгандагина банк томонидан ижро учун қабул қилинади. ҳар бир ҳужжат шакли талабларга жавоб берадиган ҳолда расмийлаштирилиб, унда қуйидаги реквизитлар бўлиши шарт:

- ҳисоб-китоб ҳужжатининг номи;
- ҳужжатнинг номери ва расмийлаштирилган сана;
- тўловчи корхонанинг номи, банкдаги ҳисобварақ номери, унга хизмат курсатувчи банк номи ва банк коди;

- пул олувчи корхона ёки ташкилот номи, унинг банкдаги ҳисобварақ номери, унга хизмат кўрсатувчи банк номи ва банк коди:

- тўлов суммаси;
- тўлов мақсади.

Ҳужжатлар корхона раҳбари ва бош бухгалтери томонидан имзоланган ва корхона муҳри туширилган бўлиши шарт. ҳужжатлар банк томонидан банк операцион куни давомида ижро учун қабул қилинади ва шу куни балансдан ўтказилади.

Нақд пулсиз ҳисоб - китобларнинг алоҳида шакллари қуйида кўриб чиқамиз.

3. Тўлов топшириқномалари бўйича ҳисоб - китоблар.

Тўлов топшириқномаси бу - тўловчи корхонанинг унинг банкдаги ҳисобварағидан пул маблағларининг маълум бир суммасини бошқа мижознинг ҳисобварағига ўтказиш ҳақида ўзига хизмат кўрсатувчи банкка берган ёзма топшириғидир. Тўлов топшириқномаси

0505411002 шаклдаги стандарт бланкада тўловчи томонидан расмийлаштирилиб, банкка топширилади. Тўлов топшириқномалари орқали қуйидаги тўловлар, амалга оширилади:

товарлар ва хизматлар учун ҳисоб - китоблар;

нотовар операциялар бўйича ҳисоб - китоблар;

Марказий банкнинг меъёрий ҳужжатларида кўзда тутилган бўлса, банк ссудалар унга қўшилган фоизларни қоплаш учун маблағ ўтказиш;

ҳукумат қарорлари ва банк қоидаларида белгиланган ҳоллардаги банк тўловлари.

Илгари тўлов топшириқномалари расмийлаштирилган кундан бошлаб 10 кун ичида банкка топширилиши мумкин бўлиб, шу давр ичида ҳақиқий бўлиб ҳисобланар эди. Ҳозир эса топшириқноманинг санаси уни банкка тақдим этилган кун билан бир хил бўлиши керак, мос келмаган ҳолда тўлов топшириқномаси ижро учун қабул қилинмайди. Лекин бюджетга ва бюджетдан ташқари фондлар бўйича тўловлар бундан мустасно.

Тўлов топшириқномаларининг банкка топширадиган нусхалар сони тўловчи ва маблағ олувчиларнинг қайси банкда жойлашганлигига боғлиқ. Тўловчи ва маҳсулот сотувчи корхоналар бир банк бўлими хизматидан фойдалансалар, топшириқномалар банкка уч нусхада тақдим этилади. Топшириқнома нусхаларининг ҳар бири қуйидагича ишлатилади:

биринчи нусха тўловлар амалга оширилгандан кейин банк масъул ижрочиси томонидан имзо, тўлов амалга оширилган сана, банкнинг тўртбурчак муҳрининг изи туширилган ва қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда кунлик ҳужжатлар йиғмаси тикилади;

иккинчи нусхаси тўловни олувчининг ҳисобварағига илова сифатида масъул ижрочи томонидан имзо, тўлов амалга оширилган сана, банкнинг тўртбурчак муҳр изи туширилган ҳолда тўловни олувчи корхона вакилига берилади;

учинчи нусха операция бажарилгандан сўнг, банк бўлимининг тўртбурчак штамп изи туширилган, масъул ижрочи томонидан имзо, тўловни амалга ошириш ва топшириқномани қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда, тўловчи корхона вакилига, уларнинг депозит ҳисобварағидан кўчирма билан биргаликда берилади.

Лекин ҳар доим ҳам бир бири билан муносабатда бўлган хўжалик юритувчи субъектлар бир банк хизматидан фойдаланмайдилар. Агар тўловчи ва маблағ олувчи корхоналарга бир ҳудуд ичидаги ёки бошқа ҳудудда жойлашган турли банк бўлиmlари томонидан хизмат кўрсатилса, тўлов топшириқномалари банкка икки нусхада тақдим этилади:

биринчи нусхаси тўловлар амалга оширилгандан кейин банк масъул ижрочиси томонидан имзо, тўлов амалга оширилган сана, банкнинг муҳр изи туширилган, қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади;

иккинчи нусхага банк бўлимининг муҳр изи туширилган, банк масъул ижрочисининг имзоси, тўлов амалга оширилган сана ва топшириқномани қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда тўловчи корхона вакилига берилади.

Тўлов топшириғида қуйидаги реквизитлар кўрсатилиши лозим:

а) тўлов топшириғининг номи ва номери;

б) тўлов топшириғи тўлдирилган сана, яъни кун, ой ва йил;

- в) тўловчининг номи, тўловчи банкининг номи ва коди;
- г) тўловчининг ҳисобварақ номери ва идентификация кодиди;
- д) маблағларини олувчи корхона номи, унга хизмат кўрсатувчи банк номи ва код;
- ж) маблағ олувчининг ҳисобварақ номери;
- з) тўловларнинг суммаси рақам ва ёзувларда кўрсатилади;
- и) тўловнинг мақсади.

Тўлов топшириғининг барча реквизитлари тўлдирилгандан сўнг; топшириқноманинг алоҳида ажратилган пастки қисмига тўловчи корхона раҳбари ва бош бухгалтерининг имзоси ҳамда муҳр изи қўйилади. Ушбу муҳр ва имзолар тўлов топшириғининг фақат биринчи асл нусхасига қўйилади.

Корхоналардан ҳужжатлар қабул қилиш, шартномада бошқа нарса кўзда тутилмаган бўлса, бутун кун давомида банкнинг мижоз билан ишлаш вақтидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади. Бунда операцион кун давомида банк томонидан корхоналардан олинган ҳужжатлар шу куннинг ўзида ижро қилинади. Агар тўлов топшириғи тўлиқ расмийлаштирилиб, уни тўлашга етарли пул маблағлари бўлса, масъул ижрочи топшириқномадаги барча маълумотларни дастурий йул билан компьютер орқали банкнинг электрон тўловларини амалга оширувчи ҳисоблаш марказига ўтказилади. Эртаси куни эрталабдан кечикмаган муддатда банк баланси чиқарилгандан кейин ҳужжатнинг биринчи нусхаси банкнинг кундалик йиғма жилдига тикилади ва белгиланган тартибда аввал жорий архивда, бир йил ўтгандан сўнг умумий банк архивига топширилади. Тўлов топшириқномасининг иккинчи нусхаси эса мижознинг ҳисобварағидан кўчирма билан биргаликда операциялар ўтказилганлигини тасдиқловчи ҳужжат сифатида мижозга берилади.

Шундай қилиб, тижорат банкининг ҳисоблаш марказидан дастурий йул орқали модем усули билан электрон тўлов ўтказилади, яъни "Электрон почта" деб номланган тизим орқали электрон тўлов топшириғи Марказий банк қошидаги ҳисоб китоб касса марказига, ўтказилади. Марказий банк қошида очилган ҳисоб китоб касса маркази тўловчи корхонага хизмат қилувчи тижорат банкдан олинган маълумотлар асосида электрон тўлов топшириғини модем орқали маблағ олувчи корхонага хизмат кўрсатувчи тижорат банкига ўтказилади.

Электрон тўловлар тизими орқали олинган электрон тўлов топшириқномалари маблағларни олувчи банкда икки нусхада қоғозга чиқарилади. Топшириқноманинг биринчи нусхаси банк масъул ижрочисининг имзоси ва банк муҳр изи қўйилиб, кунлик ҳужжатлар йиғмажилдига тикилади. Иккинчи нусхаси эса банк масъул ижрочисининг имзоси ва банк муҳри изи қўйилган ҳолда мижоз ҳисобварағига илова сифатида мижозга берилади. Бу банкда қуйидаги бухгалтерия ёзуви амалга оширилади.

Дебет: 10301 "Тижорат банкининг вакиллик ҳисобварағи"

Кредит: 20206 "Хусусий корхонанинг талаб қилинган сақланадиган депозит ҳисобварағи".

Ушбу бухгалтерия ёзуви ёрдамида тўловчи корхона банкдан Марказий банк орқали келиб тушган пул маблағлари маблағ олувчи корхона банкида маблағ олувчининг ҳисобварағига ўтказилади.

Таъминотчилар томонидан маҳсулот етказиб бериш ва хизматлар кўрсатиш транспорт хизмати билан биргаликда бир текисда амалга оширилса, ўзаро ҳисоб-китоблар доимий тўловлар тартибда ўтказилиши мумкин. Бундай ҳисоб-китоблар ҳар бир алоҳида савдо битими яъни маҳсулот ортиш, жўнатиш ёки хизмат кўрсатиш бўйича эмас, барча томонлар олдиндан келишиб олган муддатлар ва ҳажмларда тўлов топшириқномаларида фойдаланган ҳолда маблағларни даврий равишда кўчириш йўли билан бажарилади. Томонлар даврий равишда, лекин ҳар ойда камида бир марта маҳсулотнинг амалда жўнатилиши ёки хизматлар кўрсатилиши асосида ўтган давр учун қиёслашни бажариш ва шартномада белгиланган тартибда қайта ҳисоб-китоб қилишлари лозим. Аниқланган фарқлар алоҳида топшириқнома билан ўтказилиши ёки навбатдаги тўловда ҳисобга

олиниши мумкин. Ўзаро қарзлар энг кам миқдорда бўлиши учун ҳисоб-китобларга ойнанинг охирида аниқлик киритиш мақсадга мувофиқдир. *

Ҳозирги кунда республикамизда банклар орқали ўтказилаётган барча тўловларнинг 65-75 фоизи тўлов топшириқномалари ёрдамида амалга оширилмоқда, бу унинг афзалликлари билан боғлиқдир. -ё

Бу афзалликлар қуйидагилардан иборатдир:

биринчидан, ҳужжатлар айланишининг оддийлиги ва тезлиги, яъни ҳисоб-китобларни амалга оширишнинг техник жиҳатдан қулайлиги. Бу эса ўз навбатида, хўжалик юритувчи субъектлар ва банк ходимларининг меҳнат сарфини камайтиради;

иккинчидан, пул маблағлари ҳаракатининг тезлиги, яъни тўлов талабномасига нисбатан тўлов топшириқномаси бўйича ҳисоб-китобларда ҳужжатларнинг айланиш ҳаракати қисқалиги сўзсиз хўжалик оборот маблағларининг айланиш тезлигини оширади;

учинчидан, товар сотиб олувчининг қабул қилган товарлари ёки хизматлар сифатини олдиндан аниқлаб олиниши ҳисоб-китобларнинг бу шаклида тўлов талабномаси орқали ҳисоб-китобларда бўлгани каби банкка рад аризаси топширилмайди, чунки тўловчининг ўзи тўловни тўлашга рози бўлса, топшириқномани банкка топширади;

тўртинчидан, тўлов топшириқномасининг барча товарсиз операцияларда қўлланиши, бу эса ушбу шакл бўйича ҳисоб-китобларнинг аҳамиятини янада яққол акс эттиради.

Тўлов топшириқномаси бўйича ҳисоб-китоблар афзалликлар билан бир қаторда камчиликларга ҳам эга. Камчиликлар шундан иборатки, мол жўнатувчи ёки хизмат кўрсатувчи корхона учун тўловнинг ўз вақтида ўтказилиши тўла қафолатланмаган. Чунки тўловнинг ўз вақтида ўтказилиши тўловчи корхонанинг депозит ҳисобварағидаги маблағлар миқдорида боғлиқ. Тўловнинг тўлиқ ўтказилишига етарли пул маблағларининг етишмаслиги пул айланишини секинлаштиради ва маҳсулот жўнатувчи ёки хизмат кўрсатувчи корхонанинг молиявий ҳолатини ёмонлаштиради.

Лекин кўрсатилган камчилик тўлов топшириқномаси бўйича ҳисоб-китобларнинг нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг бошқа шакллари олдидаги аҳамиятини камайтирмайди. Аксинча, ҳозирги даврда хўжалик субъектлари ўртасида тўлов топшириқномаларининг қўлланилиш доираси янада кенгайиб бормоқда, чунки олдинги йилларда тўлов топшириқномалари бўйича тўловлар фақат маҳсулот жўнатиладиган ва хизматлар кўрсатилгандан кейингина амалга оширилар эди. Бундай ҳолат бозор муносабатлари шароитида ўзини оқламади, дебетор ва кредитор қарздорликларнинг ошиб кетишига олиб келди, бу эса ўз навбатида, иқтисодиётда қарздорлик занжирини келтириб чиқарди.

Юқорида кўрсатилган муаммоларнинг олдини олиш мақсадида ҳукуматимиз томонидан бир қатор механизмлар ишлаб чиқилди, қарор ва фармойишлар қабул қилинди. Дастлаб, 1995 йил 5 майда Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Корхона ва ташкилотлар раҳбарларининг халқ хўжалигидаги ҳисоб-китобларни ўз вақтида ўтказишни таъминлаш бўйича жавобгарлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги 154-сонли, фармони чиқарилди. Фармонга мувофиқ, мулк шаклидан қатъий назар ҳар бир хўжалик субъекти агар мол олувчи корхона бўлса, у албатта ўша маҳсулот қийматининг камида 15% суммасини олдиндан тўлаши талаб этилади. Табиийки, бу тўлов топшириқномаси асосида амалга оширилади.

Олдиндан тўлов ўтказиш илгари ёқилғи-мойлаш маҳсулотлари ва бошқа баъзи ҳолларда Давлат банкининг руҳсати билан амалга оширилар эди. Лекин ҳозирги пайтда, хўжаликлар ўзлари ўзаро хўжалик шартномалари орқали олдиндан тўловлар ўтказишни келишиб оладилар. Юқорида кўрсатилган механизм эса, иккала томонлар ўртасида шартномада кўрсатилган мажбуриятларнинг бажарилишини олдиндан назорат ўрнатишга ёрдам беради. 1996 йил 24 январда Ўзбекистон Республикаси Президентининг яна бир "Ҳисоб-китоблар тизими ҳамда тўлов интизомини мустаҳкамлаш чора тадбирлари тўғрисида"ги Фармони чиқарилди. Фармонда корхона ва ташкилотлар томонидан банкка

топшириладиган тўлов топширикномасида қатъий равишда шартнома номери, тўлов тартиби, 15 фоиздан кам бўлмаган аванс тўлови миқдори кўрсатилиши шарт қилиб белгиланди. Демак, нақд пулсиз ҳисоб - китобларнинг қоидаси шаклидан фойдаланишдан қатъий назар, хўжаликлар аввало тўлов суммасининг 15 % дан кам бўлмаган миқдорини тўлай олувчи корхона ҳисобварағига айнан тўлов топшириғи ёрдамида ўтказадилар. Бу эса тўлов топшириғининг иқтисодиётнинг ҳамма соҳаларини қамраб олаётганидан далолат беради. Умуман, халқ хўжалигида хусусий секторнинг ўрни кенгайиб борган сари кичик ва бошқа хусусий корхоналар сонининг ошиши тўлов топширикномалари бўйича ҳисоб-китоблар ҳажмининг кенгайишига йўл очиб беради.

Тўлов талабномаси бўйича ҳисоб-китоблар.

Нақд пулсиз ҳисоб-китоб шаклларида бири тўлов талабномаси бўйича ҳисоб-китоблар бўлиб, улар 90-йилларнинг ўрталаригача қарийб 45% ини ташкил этар эди.

Ўзбекистон халқ хўжалигида ҳисоб-китобларни тартибга солиш, ҳолатини яхшилаш, жаҳон андозаларига мослаштириш мақсадида, 1999 йил ишдан бошлаб мулкчилик шаклидан қатъий назар барча корхона ва ташкилот учун тўлов талабномаларининг ўрнига тўлов талабнома топширикномаси бўйича ҳисоб-китоблар амалиётга киритилди. Шу билан биргаликда, 1995 йил августгача тўлов талабномаларининг оборотда бўлишига рухсат этилди. Лекин корхона ва ташкилотлар тўлов талабномаси орқали амалга ошириладиган ҳисоб-китобларга бир неча ўн йиллаб ўрганиб қолганликлари сабабли, Марказий банкка тўлов талабномасини амалиётга қайтадан тадбиқ этиш бўйича кўплаб талаб ва таклифлар келиб тушаётганлигини ҳисобга олган ҳолда бу масала қайта кўриб чиқилиб, 1996 йил 29 февралдаги Марказий банкнинг Хатига асосан қайтадан муомалага киритилади. Тўлов талабномаси - бу маҳсулот етказиб берувчи ва маблағ олувчиларнинг белгиланган суммани тўловчи банк орқали тўлаши тўғрисидаги талабномани ўз ичига олган ҳисоб-китоб шаклидир. Тўлов талабномаси бўйича ҳисоб-китоблар "Акцепт" шаклидаги ҳисоб-китоблар ҳам деб юритилади. "Акцепт" ёзуви лотин тилидан олинган бўлиб, розилик маъносини англатади, яъни бу тўловчининг тўловни амалга ошириш учун банкка берган розилигидир. Акцепт шакли асосий инкассавий ҳисоб-китоб шакли бўлиб ҳисобланади. "Инкассо" италянча ёзувдан олинган бўлиб, банк ўз мижози таҳдим этган ҳужжатга асосан етказиб берилган маҳсулот учун унда кўрсатилган суммани тўловчидан унинг банки орқали олиб бериш бўйича мажбурият бўлиб ҳисобланади. Розилик билдириш, усулига кўра акцепт ижобий ва салбий бўлиши мумкин. Тўловчи корхонанинг розили ҳам, норозилиги ҳам ёзма равишда билдирилиши ижобий акцепт ҳисобланади. Салбий акцепт эса сукут сақлаш орқали билдирилади. Агар тўловга норозилик хати ёзма равишда келиб тушмаса, банк томондан тўлов амалга оширилади.

Салбий акцептнинг ўзи тўловни амалга ошириш муддатига кўра олдиндан акцепт ва сўнги акцептга бўлинади. Талабномани олдиндан акцептлаш усулда ҳисоб-китоблар ўтказилганда талабноманинг пули акцептлаш муддати тугагандан сўнг. Акцептлашнинг сўнги акцент тўртда тўлов талабномаси банкка келиб тушганида тўланади, лекин тўлов ўтказилгандан кейинги 3 кун ичида тўловдан бош тортиш ҳуқуқи сақланиб қолади. Белгиланган муддат ўтгандан сўнг тўловчи томонидан раддия аризаси келиб келиб тушмаса, тўлов тўланганлигича.

Ҳисоб-китобларнинг акцепт, яъни тўлов талабномалари орқали ўтказиладиган шаклида ишлатиладиган асосий ҳужжат бу - тўлов талабномасидир. Тўлов талабномалари маҳсулот етказиб берувчи томонидан белгиланган шаклдаги бланкаларда банкка тақдим этади. Тўлов талабномалари қуйидаги ҳолларда ишлатилиши мумкин:

- а) юклаб жўнатилган товарлар учун;
- б) бажарилган ишлар учун;
- в) кўрсатилган хизматлар учун;
- г) амалдаги қонунчиликда, меъёрий ҳужжатда ёки шартномада кўзда тутилган бошқа тўловлар учун.

Тўлов талабномасида маҳсулот етказиб берувчи томонидан талабнома номери, уни жўнатилган сана, шу корхона номи, унинг ҳисобварақ номери, хизмат кўрсатувчи банк номи, банкнинг коди, тўловчи корхонанинг номи, унинг банкидаги ҳисобварақ номери, тўловчига хизмат кўрсатувчи банк номи ва коди, тўлов суммаси ва тўлов мақсади кўрсатилади. Ҳужжатларда кўрсатилиши лозим бўлган умумий реквизитлардан ташқари тўлов талабномасида қуйидагилар кўрсатилиши лозим:

а) шартнома санаси ва номери,

б) маҳсулотларни юклаб жўнатиш санаси ва товар-транспорт ёки қабул қилиш топшириқ ҳужжатлари ва транспорт турининг, товарлар почта ва телекоммуникация агентлиги орқали жўнатилганда эса, почта квитанцияларининг номери

Агар маҳсулот, уни сотиб олувчининг транспорт воситаси билан олиб кетилса, талабноманинг алоҳида ажратилган жойида юк уни сотиб олувчининг ўз транспорти билан олиб чиқиб кетилгани ҳамда ишончноманинг номери кўрсатилади. "Шундай ҳоллар ҳам бўладики, маҳсулот контракция шартномалари асосида реализация қилинади. Контракция шартномалари буйича маҳсулот етказиб беришда тўлов талабномасининг юқори қисмида "Контракция шартномаси" деб кўрсатилиши лозим. Тўлов талабномасининг пастки, алоҳида ажратилган қисмида маҳсулот жўнатувчи корхона раҳбари ва бош бухгалтерининг имзолари ва корхонанинг муҳр изи қўйилади.

Тўлов талабномалари 2 ёки 3 нусхада тўлдирилади. Агар маҳсулот етказиб берувч ва тўловчи томонларга битта банк бўлими хизмат кўрсатса талабнома 3 нусхада тақдим этилади. Бу ҳолда тўлов талабномаларнинг ҳар бир нусхалари қуйидагича ишлатилади:

биринчи нусха тўловлар амалга оширилгандан кейин банк масъул ижрочиси томонидан имзо, тўловни амалга оширилган сана, банкнинг тўртбурчак муҳр изи туширилган ва қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда кунлик ҳужжатлар тикилади;

иккинчи нусхаси тўловни олувчининг ҳисобварағига илова сифатида масъул, ижрочи томонидан имзо, тўлов амалга оширилган сана, банкнинг тўртбурчак муҳр из қўйилгандан ва қабул қилинган сана кўрсатилган ҳолда берилади;

учинчи нусха қабул қилиш санаси, тўловни амалга ошириш санаси, масъул ижрочининг имзоси ва банк тўртбурчак муҳр изи қўйилган ҳолда тўловчига унинг ҳисобварағидан кўчирма билан биргаликда берилади

Агар тўловчи ва маҳсулот етказиб берувчи бир ҳудуд ичидаги ёки турли ҳудудларда жойлашган турли банк бўлимлари ҳам хизматидан фойдалансалар, бу ҳолда тўлов талабномалари 2 нусхада банкка тақдим этилади. Уларнинг ҳар иккала нусхалари почта алоқаси ёки курьерлар орқали тўловчи банкка жўнатилади.

Тўловчи корхона банкка маҳсулот етказиб берувчи корхона банкдан биринчи ва иккинчи нусха тўлов талабномаси почта алоқаси ёки курьерлар орқали келиб тушади. Тўлов талабномалари томонлар ўртасида тузилган шартномага асосан акцептлаш тартибида ёки акцептламасдан тўланиши мумкин. Банк томонидан талабномаларни акцептлаш учун 3 кун муҳлат берилади. Лекин корхонанинг илтимосига кўра банк бу муддатни бир иш кунигача чўзиши мумкин. Акцептлаш тартибида тўланадиган талабномаларнинг биринчи нусхаси тўлов учун акцептланишни кутаётган ҳисоб-китоб ҳужжатлари картотекасига жойлаштирилади. Бу картотека банкда 1-картотека деб юритилади. Талабноманинг иккинчи нусхаси товар-транспорт ҳужжатлари билан бирга кейинги иш кунидан кечиктирилмасдан ҳужжатни акцептлаш учун қабул қилинган сана кўрсатилган ҳолда тўловчига берилади.

Тўловчи тўлов талабномасининг иккинчи нусхасини олгандан кейин, унинг тўғри расмийлаштирилгани, шартнома шартларига тўғри келишини текшириб чиқади. Тўловчи белгиланган муддатда товар моддий қийматликларни жўнатишда, хизматлар кўрсатишда амалдаги қонуний ҳужжат талабларига ҳамда шартнома шартларига амал қилинмаган ҳолларда талабномани, қисман ёки тўлиқ тўлашдан бош тортиши мумкин. Бунинг учун банкка ёзма равишда раддия аризаси топширилиши лозим. Агар белгиланган муддатда банкка раддия аризаси топширилмаса, талабнома акцептланган бўлиб ҳисобланади.

Акцептлашни рад этиш ҳукукига эга бўлган мансабдор шахслар доирасии банк бўлими бошқарувчиси белгилайди. Банклар акцептларни рад қилиш моҳияти бўйича келиб чиққан бахс ва низолаарга аралашмайдилар.

Тўлов талабномасини тўлашдан бош тортиб ёзилган раддия аризаси ҳақи тўловчи томонидан банкка топширилганда талабномалар шу куннинг ўзидаёқ 1-картотекадан олинади ҳамда товар-транспорт шартлари ва бошқа иловалар билан бирга маҳсулот етказиб берган корхона банкка ижросиз қайтариб юборилади. Тўловчи талабномани акцептлашда қисман бош тортганда, тўловчи томонидан акцентланган сумма бўйича тўловлар ўтказилади. Маҳсулот тўловчи ҳисобварағида талабноманинг акцептланган суммани тугашга етарли пул маблағлари бўлмаганда талабнома муддатда тўланмаган ҳисоб-китоб ҳужжатлари картотекасига жойлаштирилади. Бу картотека банкда 2-картотека юритилади. Бунда, талабноманинг дастлабки суммаси ўчирилади ва ёнида тўловчи акцептлаган сумма ёзиб қўйилади. Картотекага кирим қилинган сумма тўловчи корхона ҳисобварағига пул маблағлари келиб тушгандан сўнг тўланади.

Агар 1-картотекага жойлаштирилган тўлов талабномаси бўйича тўловчи томонидан раддия аризаси келиб тушмаса, тўлов талабномаси акцептлаш учун берилган 3 кун муҳлат ўтгандан сўнг тўланади.

Тўлов талабномасини тўлашдан аввал тўловчи корхонанинг депозит ҳисобварағи юритувчи масъул ижрочи талабномани тўлаш учун етарли пул маблағларининг тўловчи ҳисобварағида мавжудлигини текширади. Агар депозит ҳисобварағида етарли пул маблағлари бўлса, талабнома тўланади.

Баланс ичидаги ҳисобварақлар бўйича бажарилган бухгалтерия ёзувлари билан бир қаторда балансдан ташқари кўзда тутилмаган ҳолатлар ҳисобварақлар бўйича ҳам, бухгалтерия ёзувлари бажарилади, 1-картотекадаги тўлов талабномасининг ўзи картотекадан олинади ва ҳисобдан чиқарилади.

Тўланган талабнома электрон тўловлар тизими ёрдамида Марказий банк қошидаги ҳисоб китоб касса маркази орқали маҳсулот сотувчи корхона банкка ўтказилади. Талабноманинг ушбу нусхаси банкнинг кундалик ҳужжатлар йиғмажилдига тикилади ва белгиланган тартибда сақланади.

Лекин ҳар доим ҳам тўловчи корхонанинг ҳисобварағида тўлов талабномасини тўлашга етарли пул маблағлари бўлмаслиги мумкин. Тўловчининг ҳисобварағида маблағ бўлмаганда талабномалар 2-картотекада тўловни кутаётган ҳужжатлар қаторига жойлаштирилади, бу ҳақда маҳсулот етказиб берувчи банкка хабар берилади. Тўлов талабномаси 2-картотекада тўловчи корхонанинг талаб қилингунча сақланадиган депозит ҳисобварағига талабномани тўлашга етарли пул маблағлар келиб тушгунча сақланади. Пул, келиб тушгандан сўнг, келиб тушган маблағлар доирасида меъёрий ҳужжатларда ўрнатилган тартибда тўлов амалга оширилади.

Баъзи вақтларда тўлов талабномасини тўлаш учун тўловчи корхонанинг розилиги яъни, акцептлаши талаб этилмайди. Тўловчиларнинг ҳисобварақларидан - маблағларни, акцептламасдан ҳисобдан чиқариш томонлар ўртасида тузилган шартномага асосан коммунал хизматлари, телефон, канализация, почта-телеграф харажатлари ҳамда ташилган мусор учун амалга оширилади. Коммунал хизматлар учун тўловлар амалдаги тариф ўлчов асбоблари асосида газ, сув, иссиқлик ва электр-энергияси учун ҳисобланади. Бунда акцептсиз тўловларни амалга ошириш учун банкка тақдим қилинган тўлов талабноманинг юқори қисмига "акцептсиз" ҳамда "ҳисоблаш асбоблари асосида" деган сўзлари курсатиб" қўйилган бўлиши лозим. Ушбу ёзувлар бўлмаган тақдирда талабномалар умумий асосда акцептланади ва тўланади. Талабномада масъул тўловларни акцептламасдан ҳисобдан чиқариш ҳукукига эга бўлган қонуний ҳужжат ёки шартноманинг санаси, номери ва тўловнинг мақсади кўрсатилиши шарт. Бундай банк илова қилинган ҳужжатларни талабномада кўрсатилган уларнинг реквизитларига мослигини текшириб кўради.

Банк операцион куни келиб тушган акцептсиз тўланадиган талабномалар шу, куннинг ўзида тўланади. Тўловчи корхонанинг депозит ҳисобварағида талабномани тўлаш учун Маблағи йўқлиги ёки камлиги аниқланса, ҳамда уларии тўлаш учун банк кредитини бериш имконияти бўлмаганда, тўланмаган сумма ҳозирги "муддатида тўланмаган ҳисоб-кигоб ҳужжатлари" картотекаси бўйича алоҳида ҳисобварақга ўтказилади, талабноманинг ўзи эса 2-картотекага жойлаштирилади.

Операция кун тугагандан сўнг банкка келиб тушган тўлов талабномалари кейинги иш куни тўланади. Бундай талабномаларга "Кечки" деган белги қўйиб қўйилади. бўйича бухгалтерия ёзувлар тартибида тўланади.

Тўловчи корхона банкида тўланган тўлов талабномаси "Электрон почта электрон тизими орқали Марказий банк қошидаги ҳисоб Марказига узатилади. ҳисоб марказида; тўловчи корхона банкнинг корреспонденция ҳисобварағидан тўлов талабномасида кўрсатилган пул суммаси маҳсулот етказиб берувчи банкнинг корреспонденция ҳисобварағига ўтказилади. Электрон тўлов тизими орқали олинган электрон талабномалар маблағларни олувчи банкда икки нусхада қоғозга чиқарилади. Уларнинг биринчи нусхаси банк масъул ижрочисининг имзоси ва банк муҳри қўйилиб кундалик ҳужжатлар йиғмажилдига тикилади ва белгиланган тартибда сақланади. Талабноманинг иккинчи нусхаси банк масъул ижрочисининг имзоси ва банк муҳри қўйилган ҳолда маҳсулот етказиб берган корхонанинг депозит ҳисобварағига илова сифатида қўшиб берилади. Шу билан бирга бу корхонага ҳисобварақдан кўчирма ҳам берилади. Маҳсулот етказиб берувчи банкида тўловчи банкдан келиб тушган тўлов суммаси қуйидаги бухгалтерия ёзуви маблағ олувчининг ҳисобварағига ўтказиб қўйилади;

Нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг бошқа шакллари каби тўлов талабномаси бўйича ҳисоб-китоблар ҳам маълум бир афзаллик ва камчиликларга эга. Тўлов талабномалари билан ҳисоб - китобларнинг афзалликлари қуйидагилардан иборат:

1) Маҳсулот сотувчи билан маҳсулот олувчи томондан бир-бирини ўзаро назорат қилиш .

2) Маҳсулот олувчига товарни жўнатиш кечиктирилмайди.

3) Мол жўнатувчи билан ҳисоб-китоб қилиш учун маҳсулот олувчининг маблағини алоҳида ҳисобварақда депонент қилиб қўйиш талаб этилмайди, яъни тўловчининг маблағлари бирор муддатга оборотдан ташқарига чиқиб кетмайди.

4) Тўловчига тақдим этилган ҳужжатлар асосида мол етказиб берувчининг шартнома шартлари қай даражада бажарилишини текшириш ҳуқуқи берилади. Шу билан бирга шартнома шартларидан бири бўлган ҳолда тўлов тўлашдан бош тортиш ҳуқуқига эга бўлади.

5) Мол олувчи ҳисобварағидан акцептланган талабномалар бўйича маблағларнинг мажбурий олиниши маҳсулот етказиб берувчи ёки хизмат кўрсатувчи томон манфаатларига мос келади.

Тўлов талабномаси бўйича ҳисоб-китобларнинг камчиликлари қуйидагилар:

1 Маҳсулот сотувчи корхонага тўловнинг ўз вақтида ўтказилиши кафолатланмайди

2 "Тўлов ўтказилиши билан товар жўнатилиши вақтининг бир-бирига мос келмаслиги. Товар келиб тушгандан сўнг корхона ҳисобварағида пул бўлмаса, тўлов ўтказилмаганига қарамай, маҳсулот сотувчи корхона томонидан ушбу товар ишлаб чиқариш" умумий натижасида шу корхонанинг кредитор қарздорлигининг ошишини оборот маблағларининг пасайиш самарадорлигининг пасайишига олиб келади.

3 Тўлов талабномаси бўйича ҳисоб-китобларга ҳужжатлар "айланиш тўлов, топшириғига нисбатан узоқроқ давом этади.

Умуман, тўлов талабномаси бўйича ҳисоб-китобларнинг ишлатилишини кўп ҳолларда ўз вақтида тўланмаган тўлов талабномаларнинг кўпайишига шароит яратади, чунки талабнома банкка тўлов учун келиб тушган вақтда тўловчининг ҳисобварақда ҳар доим ҳам тўловни амалга ошириш учун етарли пул маблағлари бўлмаслиги, картотекага

қўйилган ҳар бир тўлов талабномаси республика халқ хўжалигида дебеторлик ва кредиторлик қарзларининг ошганлигидан далолат беради. Шу сабабли, республика банклари ўз мижозларининг картотекадаги ҳужжатлари ва уларни тўлаш бўйича қандай ишлар олиб борилаётганлигини назорат қилиб турадилар.

4. Аккредитивлар бўйича ҳисоб - китоблар

Ҳисоб-китобларнинг аккредитив шакли тўлов оборотида жуда кичик улушни ташкил этади. Жўнатилган товарлар ва кўрсатилган хизматлар учун тўловни қафолатлаш олдида аккредитив шаклдан фойдаланилади. Аккредитив мижознинг топшириғига кўра шартнома бўйича унинг контрагенти фойдасига берилаётган банкнинг-шартли пул мажбуриятидир. Унга кўра аккредитив очган банк маҳсулот етказиб берувчи тўловни бажариши ёки бошқа банклар томонидан аккредитивда кўзда тутилган ҳужжатлар тақдим қилганда ва аккредитивнинг бошқа шартлари бажарилганда уларга тўловларни бажариш учун ваколат бериши мумкин.

Аккредитивлар очилганда аккредитив очган банк тўловчининг шахсий маблағидан ёки унга берилган кредит ҳисобидан мол етказиб берувчининг банки тасарруфидан алоҳида, "Аккредитивлар" баланс ҳисобварағи ва маблағларни етказиб берса бунда аккредитивлар қопланган аккредитивлар дейилади. Аккредитив очган банк халқаро қабул қилинган андозалар асосида банк-эмитент деб юритилади.

Аккредитивларнинг иккинчи тури қопланмаган аккредитив бўлиб, банк ва бошқа корхоналар олдидаги мажбуриятларини ўз вақтида бажарилган хўжаликларга бунда аккредитивлардан фойдаланишга руҳсат этилади. Қопламаган аккредитивнинг қопланган аккредитивдан фарқи шундан иборатки, бунда тўловчи корхонанинг пул маблағлари алоҳида ҳисобвараққа ўтказиб қўйишлигини талаб қилади. Банк тўловчи ҳисобварағида тўлов ҳужжатлари келиб тушганда пул бўлмаган тақдирда банк маблағлари ҳисобидан тўлаб бергани қафолатланади. Аккредитивнинг бу турининг қулайлиги шундан иборатки, мол сотиб олувчининг пул маблағлари оборотда тарқалиб кетмайди, иккинчи томондан мол жўнатувчи корхона учун ҳам тўлов қафолатланган фақат бўш маблағларга ҳисобидан тўлов амалга оширилганда шартномада келишилган миқдорда ҳақ тўланади.

Қопланган ва қопланмаган аккредитивлар чақириб олинадиган ва чақириб олинмайдиган бўлиши мумкин. Агар аккредитив бўйича ҳужжатларда бу ҳақда белги мавжуд бўлмаса, бундай аккредитивлар чақириб олинувчи бўлиб ҳисобланади. Чақириб "олинувчи аккредитив банк-эмитент томонидан маблағларни олувчи билан олдиндан, келишиб олинмасдан ҳам ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин. Масалан, шартномада кўзда тутилган шартларга риоя этилмаганда, банк-эмитент аккредитив бўйича тўловларни қафолатлаш муддатидан аввалроқ воз кечганда ва бошқа ҳолларда аккредитив чақириб олиниши мумкин. Тўловчи маҳсулот етказиб берувчига чақириб олинадиган аккредитивнинг шартлари ўзгартирилиши ёки (бекор қилиниши) тўғрисидаги барча фармойишларни фақат банк-эмитент орқали бериши мумкин, ушбу банк маҳсулот етказиб берувчининг банки, яъни бажарувчи банкда, у эса ўз навбатида маҳсулот ўтказиб берувчи корхонани хабардор қилади. Бажарувчи банк айна пайтда, маҳсулот етказиб берувчи тақдим этган ва маҳсулот етказиб берувчининг банки томонидан қабул қилинган, аккредитив шarti тегишли бўлган ҳужжатлар бўйича тўловларни мазкур бан аккредитивни ўзгартириш ёки бекор қилиш тўғрисидаги хабарномани олгунга қадар тўлаши шарт. Маҳсулот етказиб берувчининг розилигисиз, унинг (фойдасига очилган чақириб олинмайдиган аккредитив ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин эмас. Маҳсулот етказиб берувчи корхона аккредитив шартларида кўзда тутилган ҳолларда аккредитивни муддатидан олдин ишлатишдан воз кечиши мумкин.

Бир вақтнинг ўзида аккредитив суммаси аккредитивларни ҳисобга олувчи кўзда тутилмаган ҳоллар ҳисобварағига кириш илинади. Тўлов ўтказилгандан сўнг аризанинг иккинчи нусхаси банк масъул ижрочисининг имзоси, банкнинг тўртбурчак муҳри амалга оширилган сана ҳамда қабул қилиш санаси қўйилган ҳолда тўловчига кўчирма билан биргаликда берилади

Аккредитив фақат бир таъминотчи билан ҳисоб-кигоб қилишга мўлжалланган бўлиши мумкин. Аккредитивнинг муддати ва ҳисоб-китоб қилиш тартиби томон ўртасида тузиладиган шартномада белгиланади.

Шартномада:

- банк эмитентининг номи;
- аккредитив тури ва уни бажариш муддати усуллари;
- мол етказиб берувчининг аккредитив бўйича маблағ олиш учун тақдим қилинадиган ҳужжатлар рўйхати;
- товарларни етказгандан кейин ҳужжатларни тақдим қилиниш муддати;
- мол етказиб берувчи ва олувчи томонлар номи, уларнинг юридик адреслари;
- бажарувчи банк номи ва бошқалар кўрсатилади.

Аккредитив сана учун харидор ўз банкига банк эмитентга 2 нусхада тақдим этади. Аризада аккредитив очиш учун асос бўлган шартнома аккредитивнинг амал қилиш муддати, аккредитивни бажарадиган банкнинг номи, ҳамда тўлов ҳужжатларида кўрсатиладиган барча реквизитлар кўрсатилади.

Банкда ушбу корхонага хизмат кўрсатувчи масъул ижрочи аккредитив очиш ҳақидаги аризани олиб, унинг тўғри ва тўлиқ расмийлаштирилганлиги барча керакли реквизитларнинг тўғрилигини текширади. Қабул қилинган аккредитив очиш ҳақидаги аризанинг биринчи нусхасига ўз имзосини, банкнинг тўртбурчак муҳр изини, аризани қабул қилиш. санаси ва тўлов ўтказиш санаси қўяди. Аризанинг биринчи нусхасида кўрсатилган барча реквизитлар компьютерга киритиб электрон тўловлар тизими Марказий банкнинг ҳисоблаш Маркази орқали маҳсулот ўрнатувчи корхона муҳр изи қўйилган ҳолда банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади ва белгиланган тартибда сақланади

Маҳсулот етказиб берувчи аккредитив бўйича келиб тушган маблағларни ўзининг талаб қилингунча сақланадиган депозит ҳисобварағига ўтказиш учун унга хизмат кўрсатувчи банкка юклаб жўнатиш ва аккредитив шартларида кўзда тутилган бошқа ҳужжатларни тақдим этади. Аккредитив бўйича тўловларни тасдиқловчи бошқа ҳужжатлар аккредитив муддати келгунга қадар маҳсулот етказиб бурувчи томонидан банкка тақдим этилиши ва аккредитивнинг барча шартларини бажарилганини тасдиқлаши шарт. Аккредитив бўйича тўловларда маҳсулот етказиб берувчининг банки маҳсулот етказиб, берувчи томонидан аккредитивнинг барча шартларига риоя қилинганини ҳамда тасдиқловчи ҳужжатларнинг тўғри расмийлаштирилганлигини текширилган бўлиши лозим. Ушбу шартларнинг бирортаси бузилганда ёки бажарилмаганда банк аккредитивлар бўйича тўловларни ўтказиши мумкин эмас. Бир томонидан маҳсулот етказиб берувчининг аккредитивлар бўйича ҳисобварағидаги маблағларни унинг талаб қилингунча сақланадиган депозит ҳисобварағига мемориал ордер орқали ўтказилади. Мемореал ордер масъул ижрочи томонидан 4 нусхада тўлдирилиб, унда тўлов бўйича шартнома номери, санаси, тўловнинг мазмуни ҳисобварақалар номери кўрсатилади. Мемореал ордернинг алоҳида нусхалар қуйидагича ишлатилади:

- мемореал ордернинг биринчи нусхаси бухгалтернинг имзоси, банкнинг тўртбурчак муҳрининг изи туширилиб тасдиқловчи ҳужжатнинг бир нусхаси билан биргаликда банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади;

- мемореал ордернинг иккинчи, учтаси нусхалари масъул ижрочининг имзоси, ва тўртбурчак муҳрининг изи қўйилиб, тасдиқловчи ҳужжатлар илова қилинган ҳолда банк эмитентга жўнатилади;

- мемореал ордернинг тўртинчи нусхаси масъул ижрочининг имзоси, банкнинг тўртбурчак муҳр изи қўйилиб маҳсулот етказиб берувчи корхона ҳисобварағига илова сифатида берилади.

Шундай қилиб аккредитив маҳсулот етказиб берувчи корхонага бошқа хизмат килувчи банкда қуйидагича ёпилади:

а) аккредитив муддати тугагандан кейин бажарувчи банк аккредитив ёпилганлиги тўғрисида эмитент банкка хабар беради;

б) маҳсулот етказиб берувчининг муддатдан олдин аккредитивни ишлатишдан воз кечиш тўғрисидаги аризага кўра, маҳсулот етказиб берувчининг кейинги аккредитивдан фойдаланишдан воз кечганлик тўғрисидаги аризасига асосан, банк-эмитентга кўчирилганлиги тўғрисидаги билдиришнома юборилади.

в) сотиб олувчининг аккредит қисман ёки тўла чақириб олиш тўғрисидаги аризасига кўра, агар аккредитив шартларида кўзда тутилган бўлса, аккредитивлар эмитенти банкдан хабар етиб келган куни 22602 "Мижозларнинг аккредитивлар буйича депозитлар ҳисобварағидаги мавжуд маблағлар доирасида тўлиқ ёки қисман қопланади.

Аккредитивлар бўйича депозит ҳисобварақлардан нақд пул берилиши аккредитивлари бошқа корхоналар номига ўтказилиши ва қайта расмийлаштирилишига рухсат этилмайди.

Банк эмитент аккредитивни ишлатганлиги тўғрисида бажарувчи банкдан ҳужжатларни олгандан кейин мемориал ордерга асосан кўзда тутилмаган ҳолатлар ҳисобварағидан тўлиқ ҳисобдан чиқади ва тасдиқловчи ҳужжатларни мемореал ордернинг нусхаси билан биргаликда тўловчи корхонага беради. Кўзда тутилмаган ҳолатлар ҳисобварағи аккредитив тўлиқ ишлатилмаган ва у сотиб олувчи банкидаги ҳисобвараққа қайтарилганда ҳам ёпилади.

Нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг аккредитив шаклининг ўз афзаллиги, шу билан биргаликда бир қатор камчиликлари мавжуд. Аккредитив шакллари бўйича ҳисоб-китоб қилишнинг афзаллик томони шундаки, маҳсулот етказиб берувчи учун тўлов тўлиқ, қафолатланган бўлади. Аккредитив шаклининг камчиликлари эса қуйидагилардан иборат:

- аккредитив шакли бўйича ҳужжатлар айланиши техник жиҳатдан бирмунча қийинроқ;
- транспортга қулай эмас, аккредитив очилган пайтда юкни жўнатиш учун тайёр транспорт бўлмаслиги мумкин, бу эса юк жўнатишини кечикишига олиб келади;
- бу шаклда тўловчининг маблағлари оборотдан қисман четлашади, бошқа ҳисоб-китоблар бўйича бу маблағлардан фойдаланишга рухсат этилмайди;
- аккредитив бўйича одатда фақат бир мол етказиб берувчи билан ҳисоб-китоб қилинади.

5. Инкассо топшириқномалари бўйича операциялар.

Инкассо топшириқномаси - ушбу топшириқномани берган банкка мижознинг банк-эмитентга тўловчининг ҳисобварағидан сўзсиз тартибда маблағ чиқариш тўғрисидаги талабидир. Инкассо топшириқлари қуйидаги ҳолларда тақдим этилади:

- биринчидан, ўз вақтида тўланмаган солиқларни ундириш учун;
- иккинчидан давлат бюджетига ўтказиладиган солиқлардан ташқари тўловлар жумладан, пенялар, жарималарни ундириб олиш тўғрисидаги солиқ органларининг фармойишига кўра;
- учинчидан, бюджетдан ташқари фондлардан тўловларни ундириб олишда агар бу қонуний ҳужжатларда кўзда тутилган бўлса;
- тўртинчидан, божхона органларнинг ишининг қарорига кўра ўз вақтида тўланмаган божхона тўловларини ундириш учун.

Булардан ташқари ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари томонидан тақдим ҳужжатлар, шунингдек, хўжалик судининг шифо варақалари ва ўша тенглаштирилган ҳужжатлари учун инкассо топшириқларини расмийлаштириб банкка топшириш учун асос бўла олади. Ижро ҳужжатларга хўжалик судининг буйруқлари, судлар томонидан берилган ижро варақалари ҳамда нотариуслар томонидан бузилган устхатларни киритиш мумкин.

Бюджет божхона ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларини тўловни ундирувчи деб юритамиз. Тўловни ундирувчилар инкассо топшириқлар ижро ҳужжатларини илова қилаётган ҳолда тўловни ундириш учун банкка тақдим қиладилар. Агар тўловни ундирувчи ва тўловчи томонлар бир шаҳар ичидаги банк хизматидан фойдалансалар инкассо топшириғи тўловчининг ҳисобварағи топшириладиган шахс бўлимга топширади. Агар инкассо топшириғи бошқа шаҳар тўловчилар номига расмийлаштирилган бўлса бу ҳолда ҳужжат ундириб олувчига хизмат кўрсатувчи банк бўлимига топширилиши лозим.

Хўжалик юритувчи субъектлар фойдасига маблағларни ҳисобдан чиқариш бўйича ҳужжатлар қонунда белгиланган муддатдан ўтказиб тақдим этилган бўлса, банк бўлимлар ушбу ҳужжатларни инкассо учун қабул қилмайдилар. Ижро ҳужжатларининг бажарилиши муддатлари қуйидагича белгиланган:

- судлар томонидан берилган ижро варақлари бўйича -3 йил;
- ижро устхатлари бўйича, агар қонунчилик томонидан бошқа муддат кўрсатилмаган бўлса 3 йил;
- хўжалик судларининг ижро варақлари бўйича - 3 йил;
- хўжалик судининг томонидан берилган суд буйруғи бўйича ундириб олиб, буйруқ берилган кундан бошлаб -10 кун муддат давомида амалга оширилади.

Давлат суғуртаси, ижтимоий суғурта идоралари, давлат бюджети фойдасига маблағларни ўтказиб бериш учун ҳужжатлар банк томонидан амал қилиш счеддати чекланмаган ҳолда қабул қилинади.

Инкассо топшириқномаси банк бўлимига ундириб олувчи томондан 05054110131 шаклда уч нусхада топширилади. Ундириб олувчи ва тўловчи томонларга битта банк бўлимида хизмат кўрсатилса инкассо топшириқномаларининг алоҳида нусхалар қуйидагича ишлатилади:

- биринчи нусха тўловлар амалга оширилгандан кейин банк масъул ижрочиси томонидан имзо, банкнинг тўртбурчак муҳр изи, тўлов амалга оширилган сана, қабул қилинган санаси кўрсатилган ҳолда кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади.

- иккинчи нусхаси ижро ҳужжатлари билан бирга тўловчининг ҳисобварағига ва сифатида масъул ижрочи томонидан имзо, тўлов амалга оширилган сана, банкнинг тўртбурчак муҳрининг изи туширилган ва қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда тўловчига берилади;

- учинчи нусхаси банк бўлимининг тўртбурчак муҳр изи туширилган масъул бажарувчи томонидан имзо, тўлов амалга оширилган сана ва қабул қилинган санаси кўрсатилган ҳолда тўловни олувчига берилади.

Ундириб олувчи ва тўловчига бир шаҳар ичидаги турли банкдан хизмат кўрсатганда ҳам инкассо топшириқномаси 3 нусхада расмийлаштирилиб ундириб олувчи томонидан бевосита берувчи корхона банкига топширилади. Инкассо топшириқномасининг алоҳида нусхалари қуйидагича ишлатилади:

- биринчи нусха тўловлар амалга оширилгандан кейин банк масъул ижрочиси томонидан имзо, тўлов амалга оширилган сана, банкнинг тўртбурчак муҳри изи тушурилган ҳолда ва қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади ва белгиланган тартибда сақланади;

- иккинчи нусхаси ижро ҳужжатлари билан биргаликда тўловчининг ҳисобварағига илова сифатида масъул ижрочи томонидан имзо, тўлов амалга оширилган сана, қабул қилиш санаси кўрсатилган ва банкнинг муҳр изи туширилган ҳолда тўловчига берилади;

- учинчи нусхаси бош бўлимининг тўртбурчак муҳр изи туширилган, масъул ижрочининг имзоси, тўлов амалга оширилган сана, қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда тўлов; олувчининг ўзига инкассо топшириқномасининг учун банк томонидан қабул қилганлигини тасдиқловчи ҳужжат сифатида қайтарилади.

Амалиётда бундай ҳоллар ҳам бўлади, бунда тўловни ундирувчи ва тўлов тўловчи турли шаҳарларда жойлашган бўлиб, уларга турли банклар хизмат кўрсатади Бунда шаҳарлараро ёхуд, ҳудудлараро операциялар банклараро ҳисоб-китоблар орқали амалга

оширилади. Шаҳарлараро ҳисоб-китобларда инкассо топшириқлари ундирувчилардан хизмат кўрсатувчи банк бўлимларига ундирувчи томонидан топширилади. Бу ҳолда инкассо топшириғи икки нусхада расмийлаштирилиб банкка топширилади. Унинг биринчи ва иккинчи нусхалари ижро ҳужжатлари билан бирга почта алоқаси орқали тўловчининг банкка жўнатилади. Топшириқномани жўнатишдан аввал унга масъул ижрочи томонидан имзо, ҳужжатнинг қабул қилиниш ва санаси қўйилади ҳамда банкнинг тўртбурчак муҳр изи туширилади. Инкассо топшириқномасининг учинчи нусхаси банк бўлимининг тўртбурчак муҳр изи туширилган, масъул ижрочининг имзоси, қабул қилиш санаси ҳолда ундирувчига қайтарилади.

Инкассо топшириқномалари бўйича ҳисоб-китобларда бажарилади бунда. Бухгалтерия ёзувлари ундирувчи ва тўлов тўловчиларга хизмат кўрсатувчи банкларнинг-жойлашувига боғлиқ.

Тўлов тўловчи ва ундирувчи томонлар бир шаҳар ичидаги турли банклар хизматидан фойдалансалар, ундирувчи томон инкассо топшириғини тўловчи банклар уч нусхада юпширади. Топшириқноманинг тўғри ва тўлиқ расмийлаштирилганлиги, унинг барча реквизитларининг мавжудлиги, шу билан бирга тўловчининг ҳисобварағида ушбу топшириқномани тўлаш учун пул маблағларининг етарлилиги банк масъул ижрочиси томонидан назорат қилинади. Шундан сўнг биринчи нусха асосида бухгалтерия ёзуви амалга оширилади:

Тўлов электрон тўлов тизими орқали ҳисоб Марказига ўтказилади. Инкассо топшириқномаларининг бошқа нусхалари юқорида кўрсатиб ўтилганга мувофиқ ишлатилади.

Тўлов тўловчи ва ундирувчи томонларга турли шаҳардаги турли банклар хизмат кўрсатсалар, ундирувчига хизмат кўрсатувчи банк инкассо топшириғини ижро ҳужжатлари билан биргаликда почта алоқаси орқали тўловчига хизмат кўрсатиб турли банкка жўнатади тўловчининг банки келиб тушган ҳужжатларнинг тўланиши мумкинлиги ва тўғри расмийлаштирилганлигини текшириб юқоридаги бухгалтерия ёзувини ўтказиши электрон тўлов тизими орқали ҳисоб Марказига тўловни жўнатиш ҳисоб Маркази орқали тўлов ундирувчига хизмат кўрсатувчи банкнинг корреспондент ҳисобварағига келиб тушади. Бир вақтнинг ўзида келиб тушган пул маблағлари ундирувчи томоннинг ҳисобварағига ўтказилади.

Ундирувчи банкида электрон тўлов тизими орқали қабул қилинган электрон инкассо топшириқномаси икки нусхада қоғозга чиқарилади. Уларнинг биринчи нусхаси банкнинг муҳр изи ва масъул ижрочининг имзоси қўйилиб, кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади. Иккинчи нусхаси эса банк муҳр изи ва масъул ижрочининг имзоси қўйилган ҳолда ундирувчи ҳисобварағига илова қилиб берилади.

Ҳисобланаётган маблағлар ҳисобига ёки топширилган нақд пул суммасига берилади, ҳисоб-китоб чеки 2 қисмдан иборат:

- биринчи қисми ҳисоб-китоб чеки;
- иккинчи қисми чек корешоги.

Чекнинг корешок қисми чекнинг биринчи қисмида кўрсатилган суммаларни тасдиқлаш учун белгиланган назорат рақамларини ўз ичига олади. Банк ходими чекини беришда қуйидаги реквизитларни тўлдириб бериши лозим: чек берилган сана:

- чек бўйича тўланиши лозим бўлган суммани рақамлар ва сўз билан;
- ҳисоб-китоб чекига номи ёзиб берилаётган шахснинг фамилияси, исми, отасининг

исми,

- унинг паспортининг серияси ва номери;
- чек берувчининг депозит ҳисобварағи номери;
- чек берган банкнинг бўлимининг номи ва коди;
- чекнинг амал қилиш муддати.

Кўрсатиб ўтилган барча реквизитлар тўлдирилгандан сўнг, банкнинг масъул ходим.

ҳисоб-китоб чеки ва корешок қисмларига имзо қўяди ва ҳисоб-китоб чекининг ҳисоб-китоб чеки суммасига мос келиши учун ҳисоб-китоб чеки назорат сонлар хошияси бўйича корешокни ажратади ҳамда муҳр билан мустаҳкамланади.

Шундан сўнг, чек мижозга берилади. Чек олувчи мижоз чекни олганлиги ҳақида корешокка ўз имзосини қўяди.

Банкнинг масъул ходими алоҳида дафтарга ҳисоб-китоб чекининг серияси номерини, номига чек ёзиб берилган шахснинг фамилияси, қисми, отасининг исми ва чек суммасини ёзиб қўйиши лозим. Бунда ушбу чек омонат бўйича ҳисобварағда сақланган маблағлар ёки депозит ҳисобварақдан кўчирилган ёхуд нақд пулларда қўйилган маблағлар ҳисобидан берилганлигини алоҳида кўрсатиб ўтиши шарт.

Банк чек берганда жисмоний шахснинг аризасига кўра чекнинг суммасига 20206 "Жисмоний шахсларнинг талаб қилинганча сақланадиган депозитлари" алоҳида ҳисобварағини очади ва тўловлар мана шу ҳисобварақлардан амалга оширилади. Масъул банк ходими барча расмийлаштириш ишларини бажаргандан сўнг чекни корешоги билан биргаликда кассирга беради. Кассир масъул ижрочидан барча зарурий ҳужжатларни олгандан сўнг аввало, ҳужжатларда бажарилган ёзувларнинг тўғри расмийлаштирилганлигини текширади ва уларни имзолайди. Агар ҳисоб-китоб чеки нақд пул ҳисобидан расмийлаштирилаётган бўлса, чекни олувчидан нақд пулларни ва чек учун тўловни қабул қилади. Пулнинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилгач, чек ва омонат дафтарчасининг алоҳида белгиланган жойига ўз имзосини қўйиб чекни омонат дафтарчаси билан биргаликда ҳисоб-китоб чекини олувчига топширади. Чекнинг корешок қисми эса операцион кун охирига қадар кассирнинг ўзида қолади.

Операцион кун охирида банк кассири бандероллардаги ҳисоб-китоб чекларининг корешокларида белгиланган реквизитлар билан бирга, нақд пулларда қабул қилинган суммани ва омонатлар бўйича ҳисобварақлардан ҳисобдан чиқарилган суммани кўрсатади. Шундан сўнг чек корешоғини масъул ижрочига топширади.

Ҳисоб-китоб чекини расмийлаштириш даврида хатога йўл қўйилиши мумкин. Агарда ҳисоб-китоб чекини тўлдиришда хатога йўл қўйилса, унда ушбу чек варақаси бузилган деб ҳисобланади ва унинг ўрнига ҳисоб-китоб янги варақаси тўлдирилади. Бундай ҳолларда ҳисоб-китоб чеки қуйидаги тартибда ҳисобдан чиқарилади:

- харфлар билан ёзилган «ҳисоб-китоб» сўзидан бир қисми қирқиб олинади;
- чек варақасининг ўртасига "бузилган" деган дастхат ёзилади ва ушбу ёзув ёзилган сана кўрсатилади;

- чек варағига кассир ва бош бухгалтер томонидан имзо қўйилади. Тижорат банкларида қабул қилинган чекларнинг ҳисоби имматбаҳо бланкаларнинг харақати ҳисобини киритишга доир дафтарда олиб борилади ва балансдан ташқари кўзда тутилмаган ҳолатлар бўйича 93609 "Сақланаётган қимматбаҳо буюмлар" ҳисобварағида ҳисобга олиб борилади. Иш куни давомида ишлатилган чек варақалар чиким ордери бўйича 93609 "Сақланаётган қимматбаҳо буюмлар" ҳисобварағидан ҳисобдан чиқарилади.

Чекни олган жисмоний шахс сотиб олаётган товари ёки кўрсатилган хизмат учун ҳисоб-китоб чеки билан ҳисоб-китоб қилиши мумкин. ҳисоб - китоб чекини қабул қилиш ваколатига эга бўлган савдо ташкилоти ходими маҳсулот тўлови учун чекни қабул қилаётганда чек белгиланган намунадаги бланкада расмийлаштирилганлигини назорат рақамларнинг ёзилган суммага мувофиқлигини, чек муддати ўтказиб юборилмаганини унда банк бўлими муҳрнинг аниқ изи ва банк ходимларининг мавжудлигини текшириб кўради. Шу билан бирга, чек берувчининг паспортини ҳам олиб чекда кўрсатилган паспорт серияси ва номерлари билан солиштириб кўради. Чек бўйича текшириш бажарилгандан сўнг ҳисоб-китоб чекининг орқа томонига савдо ходими савдо ташкилотининг белгисини қўяди. Чек маҳсулот учун тўлов сифатида қабул қилинган бўлиб ҳисобланади. Ҳисоб-китоб чеки савдо ташкилотлари томонидан нақд пулга алмаштирилмайдиган чекни сотиб олинаётган маҳсулот қиймати чекларда ҳам

кўрсатилган суммадан кам бўлса 10 ташкилоти ушбу чек суммасининг 25 фоизидан ошмаган миқдордан қийматини қайтим сифатида қайтиб беради

Маҳсулот учун тўлов сифатида қабул қилинган чеклар савдо ташкилотлари томонидан уларга хизмат кўрсатувчи банк бўлимларига пул тушуми билан бирга инкассаторлар орқали топширилади, яъни инкассаторлар белгиланган вақтда банкка келиб савдо ташкилоти ходимлари томонидан тайёрлаб қўйилган инкассаторлик ҳалта ёки сумкаларини олиб кетадилар. Ушбу сумкаларга олдинган пул тушуми билан бирга ҳисоб китоб чеклари жойлаштирилган бўлади.

Банк томонидан қабул қилинган чеклар буйича тўловлар қуйидаги тартибда амалга оширилади.

1. Чек эгаси ва чек берувчига битта банк бўлимида хизмат кўрсатилганда:

- чек суммаси савдо ташкилотининг ҳисобварағи кредити ва "Инкассация қилинган пул тушумлари ва ҳисобварағи орали чек берувчининг ҳисобварағининг дебетидан ўтказилади. Чекнинг асл нусхаси банк масъул ижрочисининг имзоси, санасининг тўртбурчак муҳри изи туширилган ва қабул қилинган санаси кўрсатилган ҳолда кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади.

2 Чек эгаси ва чек берувчига турли банк бўлимлари хизмат кўрсатса:

- Чек эгасининг банки чекда кўрсатилган суммани қабул қилинган чекка асосан берувчининг ҳисобварағига ўтказиб беради. Бир вақтнинг ўзида тижорат банкларининг электрон ҳисоб чеклари электрон тўлов тизими орқали чек берувчининг банкка жўнатилади. Чекнинг асл нусхаси масъул ижрочи томонидан имзо қўйилган, тўлов амалга оширилган сана, банкнинг тўртбураак муҳр изи туширилган ва қабул қилиш санаси кўрсатилган ҳолда кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади.

Чек берувчи банки электрон тўлов тизими орқали электрон ҳисоб-китоб чекининг қабул қилиб оладиган банкда чек суммаси электрон ҳисоб-китоб чеки асосида даврий йўл, билан автоматлаштирилган тарзда чек берувчининг ҳисобварағидан ҳисоблаб чиқарилади. Электрон чек банк масъул ижрочиси томондан имзо қўйилган, банкнинг тўртбурчак муҳр изи туширилган ҳамда тўлов амалга оширилган сана кўрсатилган ҳолда банкнинг кунлик ҳужжатлар йиғмасига тикилади ва белгиланган тартибда сақланади.

Фойдаланилмаган ҳисоб-китоб чеки қайтиб банкка топширилиши мумкин. Фойдаланилмаган ҳисоб-китоб чекларни банка тақдим қилинганда банкнинг масъул ижрочиси аввало чекнинг ҳақиқийлигини ва ҳужжатни кўрсатувчи шахснинг паспорти билан текшириб кўради.

Банк бош бухгалтерининг руҳсати асосида чекда кўрсатилган сумма банк бухгалтериясида чекда кўрсатилган ҳисобвараққа ўтказиб берилади.

Назорат учун саволлар:

1. Нақд пулсиз ҳисоб-китоблар деганда нимани тушунасиз?
2. Нақд пулсиз ҳисоб-китобларнинг амалдаги шаклларини изоҳланг.
3. Тўлов топшириқномалари бўйича ҳисоб – китобларни тушунтиринг.
4. Аккредитивлар бўйича ҳисоб – китоблар деганда нимани тушунтиринг?
5. Инкассо топшириқномалари нима?